فەلسەفەی «خاک[1] ـ ڕزگاری»ی کوردستان

شوعەیب دانش پەژوو

پۆلێنبەندیی ئەندێشەی مرۆڤ و ڕزگاری بەنیسبەت پێگەی ڕاوەستاویی خودی مرۆڤ
لە سۆنگەی سووژە یان ئۆبژەبوونیەوە، بابەتێکە کە بەبێ نێوانگریی فەلسەفە ئیمکانی
ڕوونکردنەوەی نییە، بەتایبەت ئەو بەشەی لە فەلسەفە کە سەرقاڵی وەڵامدانەوەی
چۆنیەتیی پێوەندیی نێوان مرۆڤ/سووژە لەگەڵ هێز/دەسەڵات بووە. بۆیە لەم وتارەدا
هەوڵ دەدرێت گۆشەنیگایەکی نوێ لە فەلسەفەی ڕزگاری شی بکرێتەوە و بنەمایەکی
مەعریفی بۆ ئایدیای «ڕزگاریی کوردستان» تیۆریزە بکرێت.

ئەم شەڕە، شەڕی نێوان چەند بنەماڵە لەدژی چەند بنەماڵەی دیکە نییە، بەڵکوو ململانێی نێوان نەتەوەکانە.

ئاماژە

ئامانجی ئەم وتارە لادان لە سەردێڕی باوی پرسی کورد وەکوو پرسیاری سەرەکیی سووژەی کوردی سەدەی هاوچەرخە و، لە بەرانبەردا بە هەڵدانەوەی چەمک و ڕوانگەکانی فەلسەفەی سیاسیی نوێ، دەیەوێت بە تیۆریزەکردنی بنەماکانی پرسی کوردستان، تیۆریی فەلسەفەی خاک-ڕزگاریی کوردستان، بێتە نێو ئەندێشەی سیاسیی کوردییەوە. پێویستە ئاماژە بدرێت کە ئەم تیۆرییە لە چوار بەش پێکهاتووە کە لە چوار ژمارەی گۆڤاری تیشکدا بڵاو دەکرێتەوە.

بەشی یەکەم

پۆلێنبەندیی ئەندێشەی مرۆڤ و ڕزگاری بەنیسبەت پێگەی ڕاوەستاویی خودی مرۆڤ لە سۆنگەی سووژە یان ئۆبژەبوونیەوە، بابەتێکە کە بەبێ نێوانگریی فەلسەفە ئیمکانی ڕوونکردنەوەی نییە، بەتایبەت ئەو بەشە لە فەلسەفە کە سەرقاڵی وەڵامدانەوەی چۆنیەتیی پێوەندیی نێوان مرۆڤ/سووژە لەگەڵ هێز/ دەسەڵات بووە. بۆیە لەم وتارەدا هەوڵ دەدرێت گۆشەنیگایەکی نوێ لە فەلسەفەی ڕزگاری شی بکرێتەوە و بنەمایەکی مەعریفی بۆ ئایدیای «ڕزگاریی کوردستان» تیۆریزە بکرێت. لێکۆڵینەوە سەبارەت بە پێگەی[٢] مرۆڤی کوردستانیی مێژووی ڕابردوو، پرسیار لە دۆخی ژیواری ئێستای تاکی کوردستانی، و هەروەها دارشتنی داهاتووی ئەو تاکە لە بەستێنی پێکدادانی هێزەکانی دەوروبەری خۆیدا، ئاوێتەیەکە لە چۆنیەتیی بەکارهێنانی چەمکگەلی پێکهێنەری بونیادی مەعریفیی هەمان مرۆڤ/تاک . ئەم ئاوێتەیە، لەوێوە سەرچاوە دەگرێت کە تاک پرسیاری ساکار بەڵام بنەڕەتی لە خۆی دەکات: من کێم؟ و لێرە چ دەکەم؟ کاتێک سوکرات دەیوت فەلسەفە بە سەرسوورمانەوە دەستپێدەکات، لە ڕاستیدا مەبەستی ئاماژەکردن بە ڕووبەڕووبوونەوەی مرۆڤ لەگەڵ ئەندێشەی خۆی بوو کە تێیدا پرسیاری لە بوون و شوناسی خۆی دەکرد. لێرەوەیە کە مرۆڤ دەبێتە ئۆبژەی خۆی و بە کەڵکوەرگرتن لە چەمک و دەستەواژەکان هەوڵ دەدات شوناسێکی «نێوپر»[٣] بۆ خۆی دەستەبەر بکات. پارادایمی زاڵی فەلسەفی لە ئەفلاتوونەوە تا پێش کانت، پارادایمی کاتمەند بووە، بەو شێوەیەی کە جیهانێک هەیە و مرۆڤ لەنێو ئەم جیهانەدا سەرقاڵی ناسینی دەورووپشتی خۆیەتی. واتە جیهان ئۆبژەی مرۆڤە. لە وەها بەستێنێکدایە کە کۆی ئەندێشەی فەیلەسووفەکان هەوڵێکە بۆ دیاریکردنی بنەمایەکی پیرۆز [پێویست] بۆ مرۆڤ کە تێیدا جیاوازیی شوێن/جوگرافیا گرینگ نەبێت و ئایدیایەکی گشتی بۆ بەختەوەریی مرۆڤ دەستنیشان بکرێت. ئەم بەختەوەرییە لە لای هەر بیرمەندێک مانایەکی جیاوازی بووە و لە قاڵبی چەمکگەلێکی تایبەت بەڵام گشتیدا دیاری کراوە. بەڵام کانت کۆی ئەم ڕەوتەی پێچەوانە کردەوە و بەبێ ئەوەی یەکەمایەتی بە جیهان و دەورووپشتی مرۆڤ بدات، هەوڵی دا سنوورەکان دەستنیشان بکات، پێشمەرجەکانی ناسیاریی مرۆڤ، سنووری عەقڵی مرۆڤ، سنووری ئەزموونی مرۆڤ و ... بەمجۆرەیە کە پارادایمی کاتمەند، جێگای خۆی بە شوێنمەندبوون دەدات. واتە ڕاوەستەکردن لەسەر پێگەی هەنووکەییی منی هزرێنەر، بۆ بەدەستەوەدانی ناسیارییەکی کۆنکرێت سەبارەت بە شوناس و بوونی خۆم.

کۆڵینەوە لە شوناس و پێگەی کورد دەکرێت لە سێ قۆناخی مێژووی کۆنینە و ئوستوورە، قۆناخی ئیمپراتۆرییەکانی عوسمانی و سەفەوی و، قۆناخی ئێستا بەرەو داهاتوودا پۆلێنبەندی بکەین. قۆناخی یەکەم

پێویستی بە لێکۆڵینەوەی تایبەت بە خۆی هەیە کە لە دەرفەتی ئەم وتارەدا ناگونجێت بۆیە قۆناخی دووەم و سێیەم تا ئەو جێگایەی پێوەندیی بە ئەندێشەی ڕزگارییەوە هەیە لێکدەدرێتەوە. خاک لە زمانی ئوستوورەکاندا وەکوو دایکی یاسا ئاماژەی پێ دەکرێت. خاکێک کە مرۆڤ کار(کشتوکاڵ)ی لەسەر دەکات، لەسێ لایەنەوە لەگەڵ یاسا گرێ دەدرێتەوە و پێوەندییەکی دیالێکتیکیان هەیە. خاک، بەوێنەی ماف/حەقدەستی کار، یاسا لە خۆی دەگرێت. مرۆڤ چوارچێوەی خاکی کارلەسەر کراو بەچەشنی سنووری قایم بۆ خۆی دەستنیشان دەکات. ئەم سنوورە وەکوو هێمای گشتیی تەکووزی لەگەڵ خۆی ڕادەگرێت. بەزمانێکی دیکە، یاسا بەستراوەتەوە بە خاک و پاشخان یان دەرکەوتەی خاکە. کەوایە بەبێ بوونی خاک، نە یاس، نە تەکووزی مانایەکی نییە. کارڵ شمیت[۴] لە پێناسەکردنی تیۆریی حکوومەت/دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا، داگیرکردنی خاک بە یەکەمین پێشمەرج و پێویستیی دەسەڵاتدارێتی دەزانێت. دەسەڵاتێک کە لەسەر نۆمۆس[۵] دادەمەزرێت. نۆمۆس لێرەدا ئاماژەیە بە دۆخی ئاسایی/سرووشتی کە تێیدا هیچ پێکهاتەیەکی حکوومەتی بوونی نییە. نۆمۆس بوونێکی بێ نێوانجییە کە تێیدا تەکووزیی سیاسی و کۆمەڵایەتیی نەتەوەیەک لە ڕووی شوێنەوە ئاشکرا دەبێت، یەکەمین تەکووزی، دابەشکردنی لەوەڕە واتە داگیرکردنی خاک. شمیت یەکەم بیرمەندێک بوو کە توانی یەکەمایەتیی خاک بەسەر سووژە و حکوومەت و یاسا و شوناس و ... نیشان بدات. گرینگیی ئەم ڕوانگەیە لەوەدایە کە بەبێ ئەوەی گیرۆدەی بازنەی ناوەڕۆکی چەمکەکان ببین، فۆرم و پێکهاتەی پێوەندیی گشتیی نێوان سووژە و دەسەڵات ڕوون دەبێتەوە و، پاشان چەمکەکان هەوڵ دەدەن ناوەڕۆکێک بۆ ئەم فۆرمە دەستنیشان بکەن. لە بڕگەی یەکەمدا ئێمە لەگەڵ نۆمۆس ڕووبەڕووین کە هێشتا خاوەنی هیچ چەشنە دەسەڵاتدارێتییەک نییە و مرۆڤەکان بەپێی هەڵکەوت و غەریزە دەژین. لەم بڕگەیەدا، خاک هێشتا مانای نییە، چونکوو سنوورێک دیاری نەکراوە. لێرەدایە کە شمیت بە پێناسەکردنی دەسەڵاتدار[۶]، پێگەی خاک و حکوومەت دیاری دەکات. بەپێی پێناسەی ناوبراو، دەسەڵاتدار کەسێکە کە سەبارەت بە دۆخی تایبەت[۷] بڕیار دەدات. لێرەدا دۆخی تایبەت هەمان ئاماژەیە بە نۆمۆس. لە بڕگەی دووەمدا، دەسەڵاتدار کە خۆی لە دەرەوەی یاسایە(بەو هۆیەی کە هێشتا یاسایەک بوونی نییە)، بەپێی هێزی خۆی، سنوورێک دەکێشێت و خاکێک داگیر دەکات و ئەو سنوور/خاکە دەبێتە چوارچێوەی حکوومەت و، دەسەڵاتدارێتیی خۆی ڕادەگەیەنێت. حکوومەت بە واتای بەڕێکخراوکردنی کۆمەڵێک لە مرۆڤەکان لە هەمبەر ئەوانی دیکەیە. لە بڕگەی سێیەمدا، یاسا و سوپای نەتەوەیی بۆ ئەم دەسەڵاتدارێتییە دیاری دەکات.

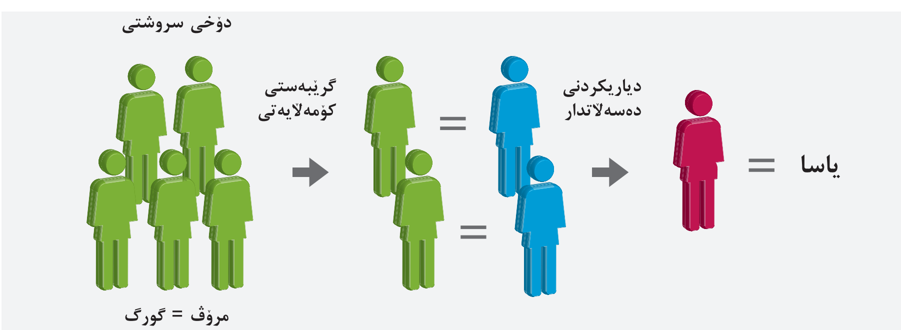

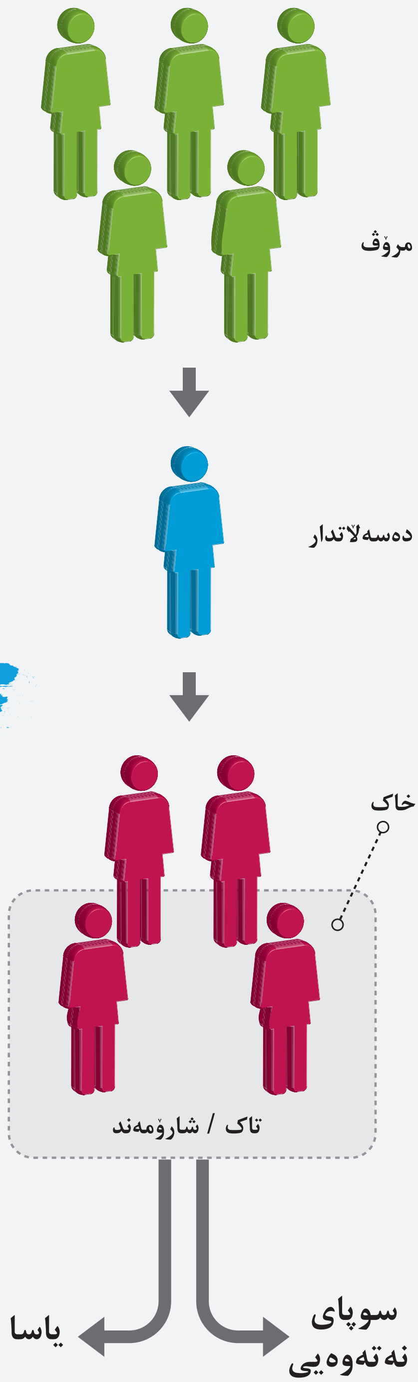

ئــەم ڕوانگەیە، بەگشــتی بنەمــای لیبراڵیی فەلســەفەی سیاســیی ڕۆژئــاوا دەگۆڕێت؛ ئەندێشــەیەک کە لە ماکیاڤێلییەوە تا ڕۆسۆ و هابز لە ســەدەکانی ١۶ و ١٧ و ١٨دا زاڵ بــوو. بەپێی ئــەم ڕەوتە زاڵــە، مرۆڤەکان لە دۆخی سرووشتیدا بۆ بەدەستهێنانی قازانجی خۆیان، مافی مرۆڤەکانی دەوروپشتی خۆیان پێشێل دەکەن و، پاشــان بۆ دەربازبوون لەم بازنەیە پێکەوە بڕیار دەدەن کەســێک وەکوو دەسەڵاتدار دەستنیشان بکەن و، دەسەڵاتدار یاســا بــۆ ئــەوان دیــاری بــکات. چەمکی گرێبەستی کۆمەڵایەتی کە لەو سێ سەدەیە لە فەلســەفەی سیاســیدا بەکار هاتووە، لەو ڕوانگەیەوە سەرچاوە دەگرێت.

ماکــس هۆرکهایمێــر[٨]، لــە کتێبــی ســەرەتاکانی فەلسەفەی مێژووی بورژوازیدا، ســەبارەت بــە تیۆریــی هابز دەڵێــت: «لە کاتێکەوە کە دەسەڵات لەلایەن هەمووانەوە دەسپێردرێتە دەستی دەسەڵاتدار، ئیتر هیچ کەســێک ناتوانێت ئــەم نوێنەرایەتییە تێک بدات و ئەو کەسانەیش کە دواتر پەیوەستی ئەم گرێبەســتە دەبن، هیچ کاریگەرییەکیان ســەبارەت بەو دەســەڵاتە نابێت. هابز ئەم دەوڵەتەی کە لە گرێبەســتی کۆمەڵاتییەوە دروســت بــووە لەگــەڵ هاوکێشــەگەلی ماتماتیک هەڵدەســەنگێنێت کــە ئەوانیش لە گرێبەستەوە دروســت کراون. مرۆڤەکان یەک جار دەتوانن بە ئازادییەوە بڕیار بدەن، بەڵام پاش ئەوەی کە گرێبەستیان کرد ئیتر ناتوانن هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەســەردا بێنن».[٩] ئەم ڕەوتە فەلسەفییە، ئازادبوونی مرۆڤەکانی وەکوو پێشگریمانەی خۆی قەبووڵ کردووە، واتە مرۆڤەکان لە دۆخی سرووشتیدا بەپێی بڕیاری ئازادانەی خۆیان دەســەڵاتدار وەکوو نوێنــەری هەمــووان دەستنیشــان دەکەن و پاشــان دەســەڵاتدار لەڕێــگای ڕاوێــژی هەمووانەوە یاســا و مافــی توێژەکان دیاری دەکات.

هانا ئارێنـــت[١٠] ئەم بۆچوونە ڕەد دەکاتەوە و دەڵێت: «بێگومان ئازادی، تایبەتمەندیی هەر چەشنە پێوەندییەکی مرۆیی و کۆمەڵایەتیی نییە. لــە جێگایەکدا کە مرۆڤــەکان پێکەوە دەژین بەڵام ڕێکخراوی سیاســییان دروست نەکــردووە، ئەوە ئازادی نییــە کە کردەوە و ئەکتەکان ڕێک دەخات، بەڵکوو پێویســتیی ژیــان و پارێزگاری لــە بەردەوامبوونی ژیانە کــە ئاراســتەکان دیــاری دەکات. لەوەیش زیاتر، هەرجێگایەک لە جیهانی دروستکراوی مــرۆڤ کە گۆڕەپانی کردەوە و گوتاری مرۆڤ نەبووە (بۆ نموونە، کۆمەڵگای ژێر دەســەڵاتی حکومەتی خــوداکان)، ئازادی هیچ واقیعییەتێکی هەستپێکراو نییــە. بەبێ بوونی دەســەڵاتی هاوبەشی سیاســیی بڕواپێکراو، ئــازادی دەرفەتــی دەرکەوتنی نییە».[١١]

دەوڵەت/دەســەڵات لــە ڕوانگەی هێگلەوە[١٢] سەنتێزی نێــوان بنەماڵــە و کۆمەڵــگای مەدەنییــە. «بنەماڵــە نوێنگەی گۆڕەپانی گشــتییەت لە مانای یەکدەســتییە، کۆمەڵــگای مەدەنــی نوێنگــەی گۆڕەپانی پاژێتییــە. دەوڵــەت نوێنەری یەکبوونی گشــتییەت و پاژێتییە. لە دەوڵەتدا بە جێگای یەکبوونی یەکدەست، یەکبوون لە نایەکدەســتی دەبینین و بە جێگای پاژێتیی پەتی، یەکبوونی خواســتی گشــتی و پاژی دەبینیــن».[١٣] بــە زمانێکی دیکــە، دەوڵەت بوونێکــی ئینتیزاعــی نییە کە لــە بەرانبەر ئەندامەکانییەوە ڕاوەستابێت، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەوانەوە و بە دەســتی ئەوان دروســت بووە. هەروەها ئەندامەکانی دەوڵەت بە بەشــداری کردنیان لە ژیانی دەوڵەتدا لە پاژێتیی خۆیان دەربــاز دەبــن و دەگەنە گۆڕەپانی گشــتیی دەوڵــەت. هێگل پێی وایە لێرەدا یەکەمایەتی

نە بە مرۆڤە و نە بە خاک/دەســەڵات. بەڵکوو پێوەندییەکی دیالێکتیکی نێوانیانە کە هاوکات دەتوانن کاریگەریی ئەرێنی یان نەرێنی لەسەر یەکتــر دابنێن. بەڵام هاوکات پێناســەیەک لــە دوژمن دەکات کە جێــگای بەتاڵی لەنێو فەلســەفەی نوێدا دیــارە. دوژمن ئەویترێکی نکۆڵیکراوە. نکۆڵیکردنێک کــە دوو لایەنەیە و لــە هــەر دوو لاوە لەگەڵ ئەگەری شــەڕ ڕووبەڕووین. «ئەم شــەڕە، شەڕی نێوان چەند بنەماڵــە لەدژی چەند بنەماڵــەی دیکە نییە. بەڵکوو شەڕی نێوان نەتەوەکانە و بەم شێوەیە ڕق، فۆڕمێکــی یەکدەســت و جیانەکــراوە بەخۆیــەوە دەگرێت و خۆی لە هەر چەشــنە تایبەتمەندییەکی تاکەکەســی یان پاژێتی ڕزگار دەکات».

> پرسیار لە دۆخی ژیواری ئێستای تاکی کوردستانی، و هەروەها دارشتنی داهاتووی ئەو تاکە لە بەستێنی پێکدادانی هێزەکانی دەوروبەری خۆیدا، ئاوێتەیەکە لە چۆنیەتیی بەکارهێنانی چەمکگەلی پێکهێنەری بونیادی مەعریفیی هەمان مرۆڤ/ تاک

بــەڵام بــە وردبوونــەوە لە پێناسەی حکوومەت لە ڕوانگەی شــمیتەوە، ڕەوتی وەرچەرخانی مرۆڤ بۆ تاک/شــارۆمەند ڕوون دەبێتــەوە. هــەروا کە پێشــتر ئاماژەمان پێ کرد، لە نۆمۆســدا کۆمەڵێــک مرۆڤ [بەبێ ئەوەی خاوەنی هەرچەشنە شوناسێکی هێمامەند بــن] پێکەوە دەژین، کاتێــک دەســەڵاتدار لــەو دۆخە تایبەتــەدا، بڕیــار دەدات ئەو کۆمەڵە مرۆڤــە، لەڕێــگای دیاریکردنــی ســنووری دەســەڵاتدارێتییەوە یەکدەست بکات، یەکەم دەرکەوتەی دەبێتە درووستبوونی هەستێکی هاوبەش بە نــاوی «ئێمە». ئێمــە، کۆی ئەو کەســانەی لەنێو ئەو ســنوورە دیاریکراوەدا دەژین لەخۆ دەگرێت و، کەســانی دەرەوەی ســنوور دەبنە دوژمن/ئــەوان. هەڵبەت ئەم «ئێمە»یــە بەنیســبەت جێــگای جوگرافیای دەســەڵاتەکان، لەوانەیە لــە بوارگەلی وەکوو زمان، جلوبەرگ و ڕەگــەزەوە توێژی جیاواز و لێکــدژ لەخــۆ بگرێــت، بــەڵام بڕیــاری

دەسەڵاتدار هەموو توێژەکان لەژێر یەک ناو و شوناسدا [لە ڕێگای هێزەوە] یەکدەست دەکات. یەکدەستکردنێک کە هاوکاتە لەگەڵ تواندنەوە/سڕینەوەی جیاوازییەکان. هەموو یەکەیەکی سیاسی و سنووری دەسەڵاتێک پێویستی بە «دەرەوەیەکی سازێنەر»ە. واتە لەنەبوونی ئەویدی/دەرەوەی سازێنەر، ئیمکانی پێکهێنانی شوناس نییە. ئەم تایبەتمەندییە تەنها لە ئاستی دەرەوەی سنوورەکاندا نییە، بەڵکوو بۆ یەکدەستکردنی جیاوازییەکان، دەسەڵاتدار ناچارە لەنێو خودی سنوورەکانی دەسەڵاتیدا، بەردەوام سنوور بکێشێت و ناوخۆییەکی سازێنەر پێناسە بکات. ئەم ناوخۆییە سازێنەرە لەلایەن دەسەڵاتەوە دەکەوێتە ژێر تەوژمی هەڵاواردن بۆ ئەوەی شوناسە ناوەندییەکە زەق بکرێتەوە و وردەوردە جیاوازییەکان یەکدەست بکرێن. بەم شێوەیە تاکەکانی نێو سنووری دەسەڵاتێک، هاوتەراز و بەرانبەر نین بەڵکوو بەچەشنی شارۆمەندی پلە یەک تا ... دەناسرێن. هەڵاواردنی یاسایی بەمجۆرە دەوری خۆی دەگێڕێت. تاکێکی پلەخوار لەگەڵ ئەوەیدا کە لەنێو سنووردا دەژیت بەڵام هاوکات نەیارێکی نێوخۆییە. ئەم پارادۆکسە بنەڕەتییە، دەرخەری ئەوەیە کە دەسەڵات دەتوانێت لەیەک کاتدا تاکێک مەحکوومی یاسا بکات بەبێ ئەوەی مافی یاسایی بەو تاکە بدات.

شمیت بە ئاشکراکردنی ئەم پارادۆکسە ئاماژەپێکراوەی دەسەڵات، ئەو گریمانەیە دەسەلمێنێت کە: «هەبوونی کیانێکی سیاسی، لەگەڵ بوونی واقیعیی دوژمنێک و هەروەها پێکەوەژیان لەگەڵ لانیکەم پێکهاتەیەکی سیاسیی دیکەدا گرێ دراوە. مادام دەوڵەتێک بوونی هەیە، ناچارەن هەمیشە لەگەڵ چەند دەوڵەتدا ڕووبەڕوویین. بوونی یەک دەوڵەتی جیهانی کە سەرانسەری زەوی لەژێر کۆنترۆڵی خۆی بگرێت و کۆی مرۆڤایەتی لەبەر بگرێت، ئەگەرێکی مەحاڵە».[۱۴] کەوایە بوونی هەر سیستەمێکی دەسەڵاتدارێتی لەگەڵ ئەگەری هەمیشەیی شەڕ ڕووبەڕوویە. بۆیە دەسەڵاتدار پاش دیاریکردنی سنووری دەسەڵاتدارێتی لە یەکەم هەنگاودا سوپای نەتەوەیی پێکدێنێت.

پێویستە ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین کە نە چۆنیەتیی بڕیاردانی دەسەڵاتدار لە دۆخی تایبەتدا و، نە ناوەڕۆکی یاسای دیاریکراو گرینگ نییە و، هیچ لە فۆرمی بیچمگرتنی دەسەڵات ناگۆڕێت. ئەم تێگەیشتنە لە دەسەڵات، نیشاندەری ئەوەیە کە بە دیاریکردن/داگیرکردنی خاکە کە دەسەڵات بیچم دەگرێت، مرۆڤ لە مرۆڤبوونەوە دەبێت بە تاک/شارۆمەند و شوناسێک بۆ خوی پێناسە دەکات و، ئەم شارۆمەندانە بەپێی ناوەڕۆکی یاسای بنەڕەتیی دەسەڵات، هەوڵ دەدەن لە ڕێگای ڕێکخراوەگەلی جۆراوجۆر وەکوو پارلمان، مافگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ... دیاری بکەن. سوپای نەتەوەیی بۆ پاراستنی شوناسی «ئێمە» و شەڕکردن لەگەڵ «ئەوان» دادەمەزرێت، بەڵام پارلمان و ڕێکخراوەگەلی مەدەنی، بۆ پێشگرتن لە شەڕی ناوخۆیی. ئەم نوکتەیە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە کۆی پرۆسەی هەڵبژاردن و نوێنەرایەتی بۆ پارلمان، ناتوانێت کەرەستەیەک بێت بۆ پێناسەکردن یان پاراستنی شوناسی ئێمە، بەڵکوو هەوڵێکە بۆ پاراستن و سنووردارکردنی بەرژەوەندییەکانی توێژگەلی جۆراوجۆری نێو سنووری ناوخۆیی. بیرمەندانی دیکە وەکوو جان لاک، هابز، ڕۆسۆ

> **مرۆڤەکان یەک جار دەتوانن بە ئازادییەوە بڕیار بدەن، بەڵام پاش ئەوەی کە گرێبەستیان کرد ئیتر ناتوانن هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەسەردا بێنن». ئەم ڕەوتە فەلسەفییە، ئازادبوونی مرۆڤەکانی وەکوو پێشگریمانەی خۆی قەبووڵ کردووە**

و... لــەو بڕوایەدا بوون کــە مرۆڤ لە دۆخی سرووشتیدا «هەمان نۆمۆس»ـە کە گرێبەستی کۆمەڵایەتی دەبەستن، تاکوو دەسەڵاتدارێک دەستنیشــان بکەن و، دەســەڵاتداریش یاسا دابنێت. بەڵام شــمیت ئەوەی ســەلماند کە مرۆڤ لەپاش بڕیاری دەســەڵاتدار، لە دۆخی تایبەتدایــە کە مانای حکوومەت و یاســا فام دەکات و لێرەوەیە کە تاکەکان پێکەوە لەسەر چۆنیەتیی گرێبەستە کۆمەڵایەتییەکان وتووێژ دەکەن.

مێــژووی گۆڕانکارییەکانــی جوگرافیای وڵاتە ئەورووپاییەکان ئەوە دەســەلمێنێت کە جیاکردنەوە و جیــاوازی دانان لــە نێوان خاک و دەریای ئازاد، پێوەری تایبەتی یاسای گشتیی ئەورووپا بووە. ئــەم تەکووزییە شــوێنمەندە، لــە بنەڕەتــدا دەرکەوتــەی داگیرکردنــی خاکــی نێوخۆیــی ئەورووپا و ئاڵوگۆڕەکانــی نەبــووە، بەڵکوو ئەنجامــی داگیرکردنــی خاکی جیهانی نائەورووپی، بەدەســتی ئەورووپاییــەکان و هەروەهــا داگیرکردنــی دەریــای ئــازاد لەلایــەن بریتانیاوە بــووە. لەم بڕگە مێژووییەیە کە کۆی خاکی زەوی بەســەر پێنج بەشدا دابەش دەبێت: ١. خاکی سەربەخۆی دەوڵەتی(مەبەست دەوڵەتە ئەورووپاییەکانــە)، ٢. خاکە کۆلۆنیکراوەکان، ٣. خاکی پارێزراو لەلایەن دەوڵەتەکانەوە، ۴. خاکــی دەرەوەی ســنوورەکانی ئەورووپا، ۵. خاکی ئازاد کە دەکرێت داگیر بکرێت.

بەم شــیکردنەوەیە، دەتوانین پرســیاری سەرەکیی ســووژەی کوردســتانی پێچەوانە بکەینــەوە و ســەرلەنوێ فۆرمێکــی دیکەی بۆ پێناســە بکەین. بەجێــگای ئەوەی دۆخی مرۆڤ/تاکی کورد نوێنگەی پرسی کورد بێت، پێویستە دۆخی خاک بکەینە بنەما و بپرسین پرسی کوردســتان چییە؟ ئەم نوێکردنەوەی پرسیارە بۆ ســووژەی کوردستانی، دەتوانێت ئاســۆیەکی واقیعــی و ڕوون بەرەو چەمک و وڵامــەکان بکاتەوە، بەبێ ئــەوەی گیرۆدەی بازنەی یاساگەلی دەستکردی ئەویدی ببێت. کورد لەسەردەمی دەسەڵاتدارێتیی دوو گەورە ئیمپراتۆریی عوسمانی و سەفەوییەوە تا ئێستا خاوەنی خــاک نەبووە، بەڵکوو لە باشــترین حاڵەتدا جێبەجێکاری یاسای دەستنیشانکراوی داگیرکــەری خاکەکەی بــووە. ئیمپراتۆریی عوسمانی هەر لە ســەرەتای دامەزرانیەوە لە کۆتاییەکانی سەدەی ســێزدەیەمدا، دەستی بە داگیرکردنی خاکی دەرەوەی ســنوورەکانی خــۆی کــرد تا ڕادەیەک کە بەشێکی گەورە لە ڕۆژهەڵاتــی ئەورووپا، ڕۆژئاوای ئاســیا و بەشــێک لە باکووری ئەفریقای پێوەستی خاکی خۆی کرد. ئیمپراتۆریی ســەفەویش کە لە ســەرەتاکانی ســەدەی شــازدەیەمدا دامــەزرا، توانــی پانتاییەکــی بەرچــاو لە خاکی ڕۆژئاوای ئاســیا بۆ خۆی داگیر بــکات. ئــەم دوو ئیمپراتۆرییە وەکوو دوو دەسەڵاتی هاوسنوور بــەردەوام لە پێوەندیــدا بوون، پێوەندییەک کە ئاشــتی، دابەشکردنی خاک، دیاریکردنی ســنوور، چۆنیەتیــی ئاڵوگۆڕی ئابووری و کاڵا و ... تا دەگاتە شەڕ و پێکدادانی تێدا دیاری دەکرا.

> پێویستە ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین کە نە چۆنیەتیی بڕیاردانی دەسەلاتدار لە دۆخی تایبەتدا و، نە ناوەڕۆکی یاسای دیاریکراو گرینگ نییە و، هیچ لە فۆرمی بیچمگرتنی دەسەلات ناگۆڕێت

ئەوەنــدەی پێوەندیی بە مەبەســتی ئەم وتارەوە هەیــە، ئەوەیە ڕوونــی بکەینەوە لە بنەڕەتــی کۆی ئــەم پێوەندییــەدا، پانتایی خاک و ســنووری جوگرافیا بــووە کە خاڵی یەکلاکــەرەوەی کێشــە و ناکۆکییەکانــی نێوانیــان بووە نەک شوناســی دانیشــتوانی ئــەو خاکە. مرۆڤی کوردســتانیش لەنەبوونی دەسەڵاتدارێتی بەسەر خاکی خۆیدا و هەروەها

لە نەبوونی شوناسی پاشهاتی خاوەندارێتیی خاکەکەی، بەبێ ئەوەی لەوە تێگەیشتبێت کە پرس پرسی خاکە نە شوناسی دینی یان زمانی، زۆر ساویلکانە دەکەوێتە نێوان دوو هێزی داگیرکەر و ئەرکەکانی ئەوان جێبەجێ دەکات. هاوبەشیی ئایینی لەنێوان بەشێکی کورد و ئیمپراتۆریی عوسمانی دەبێتە بنەمای ڕاوەستان لە بەرەی عوسمانیدا، و هەروەها هاوبەشیی ئابووریی بەشێکی دیکەی کورد دەبێتە هۆکاری ڕاوەستان لەبەرەی سەفەوی. بەم شێوەیە ئەم دوو هێزە، مرۆڤی کورد بە چەشنی مرۆڤێکی خاڵی لە هێماگەلی شوناس، دەکەنە یاریدەدەری ئامانجەکانی خۆیان. لەوەها بارودۆخێکدا کە سووژەی کوردستانی لەژێر پێناسەی شوناسی دوو دەسەڵاتداری جیاواز لەخۆی بەڵام خاوەن بڕیارە، ناتوانێت و نەیتوانیوە لەهیچ ڕێکارێکی بەرەنگاربوونەوەوە، شوناسێکی تایبەت بەخۆی بنیات بنێت. سەرەڕای ئەوەی کە مرۆڤی کوردستانی خاوەنی دەسەڵاتدارێتی لەسەر خاکی خۆی نەبووە، بەڵام وێنایەکی زەینیی سەبارەت بە یەکدەستیی خاکەکەی هەبووە. کاتێک لە سەرەتاکانی سەدەی شازدەیەمدا شەڕی چاڵدێران لەنێوان دوو ئیمپراتۆریی عوسمانی و سەفەویدا ڕوو دەدات، خاکی کوردستان بۆ یەکجار بەشێوەی فەرمی دابەش دەبێت و بە دیاریکردنی سنوور لەنێوان ئەو دووبەشەدا یەکەم چەخماخەی لەتکردنی پێشگیرانەی شوناسی کوردستانیبوون لێدەدرێت.

پەراوێز

[1]. Territory

[2]. Situation

[3]. Total

[4]. Carl Schmitt (1888 – 1985)

[5]. Nomos

[6]. Governor

[٧]. شمیت لە زمانی ئاڵمانیدا وشەی Ausnahme بەکار دەبات. لە زمانی ئینگلیزیدا بەرانبەری Exception بەکار دێنێن.

[8]. Max Horkheimer (1895 – 1973)

[٩]. ماکس هورکهایمر، سپیده دمان فلسفەی تاریخ بورژوایی، ترجمه محمد جعفر پوینده (نشر نی، ١٣٧۶): ۶٣.

[10]. Hannah Arendt (1906 – 1975)

[١١]. هانا آرنت، میان گذشته و آینده، ترجمه سعید مقدم، (نشر اختران، ١٣٩۶): ٢١٧.

[12]. Georg Wilhelm Frierdrich Hegel (1770 – 1831)

[١٣]. کاپلستون فردریک، تاریخ فلسه جلد هفتم، ترجمه داریوش آشوری، (انتشارات علمی فرهنگی،١٣۶٧): ٢١٢.

[١۴]. کارل اشمیت، قانون و خشونت، ترجمه صالح نجفی، (نشر رخداد نو، ١٣٨٨) : ١٢٢.